

DANUTA TANAS

O TECHNIKACH SKOJARZENIOWYCH W NAUCZANIU LEKSYKI

Sukces w akwizycji języków obcych mierzy się obecnie stopniem ukształtowania kompetencji komunikacyjnej, w której umiejętność przekazu i odbioru informacji jest najsilniej uwarunkowana poziomem aktywnego opanowania materiału leksykalnego. Zdaniem H. Komorowskiej to właśnie na skutek braków leksykalnych pojawia się najczęściej trudności w zakresie komunikacji, gdyż niemożność wypowiedzenia się na dany temat z powodu braków słownikowych blokuje porozumiewanie się o wiele silniej niż braki gramatyczne, które często zakłócają, ale rzadko blokują komunikację¹. Dlatego praca nad opanowaniem materiału leksykalnego w procesie glottodydaktycznym zajmuje centralne miejsce w całokształcie zabiegów dydaktycznych.

Wzrost zainteresowania glottodydaktyków intensyfikacją procesu nauczania słownictwa w ostatnich latach zbiegł się z szybkim postępowaniem w zakresie badań nad funkcjonowaniem mózgu, a w szczególności z nową wiedzą dotyczącą przechowywania i zapamiętywania informacji. Wiedza ta z powodzeniem znalazła zastosowanie w metodach przyspieszonego uczenia, w mnemotechnikach oraz w niektórych procedurach glottodydaktycznych, ukierunkowanych na usprawnienie procesu trwałego zapamiętania materiału leksykalnego.

Pamięć jest najważniejszym determinantem procesu internalizacji leksyki. Ma charakter procesualny. Zapamiętywanie jest pierwszym etapem procesów

Dr DANUTA TANAS – adiunkt Katedry Języków Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14p. 318, 20-950 Lublin.

¹ H. Komorowska, *Ćwiczenia komunikacyjne w nauce języka obcego*, Warszawa: WsiP 1988, s. 75.

pamięciowych i wiąże się z przeniesieniem jednostek leksykalnych z ograniczonego magazynu pamięci krótkotrwałej do zasobów pamięci długotrwałej, gdzie są przechowywane i w odpowiednim momencie mogą zostać przywołane.

Podstawowym procesem zachodzącym w fazie zapamiętywania jest kodowanie każdej jednostki leksykalnej w magazynie pamięciowym zgodnie z kodem semantycznym. Trwałość kodowania, według najnowszych badań, zależy w znacznym stopniu od zaangażowania wyobraźni i skojarzeń w proces wiązania nowego materiału leksykalnego z materiałem już zapamiętanym i włączenia w ten sposób nowych wyrazów do odpowiedniego pola semantycznego. Oprócz tego dla procesu kodowania ważne jest rejestrowanie wrażeń i spostrzeżeń na temat odbieranych treści². Podstawowym warunkiem powstania spostrzeżenia jest oddziaływanie na receptory zmysłowe poprzez obrazy, barwę, rymy i in. Przystawiane jednostki leksykalne są lepiej zapamiętywane, gdy ich percepcja przebiega polisensorycznie (wielokanałowo).

Istotną cechą leksyki, decydującą o szybkości zapamiętywania, jest jej struktura, uporządkowanie według określonych kryteriów. Rezultaty pamięciowe są wprost proporcjonalne do stopnia ustrukturyzowania zapamiętywanego słownictwa. Nadawanie struktury przyswajanej leksyce ma na celu wiązanie jednostek leksykalnych w grupy lub szeregi, aby zmniejszyć ogólną liczbę jednostek przeznaczonych do zapamiętania. W przypadku materiałów niezorganizowanych jest tyle jednostek, ile elementów³.

Kolejnym etapem procesu pamięciowego jest przechowywanie materiału leksykalnego w magazynie pamięci długotrwałej. Jest to faza ukryta, ujawniająca się w przywoływaniu wcześniej zapamiętanego materiału. Przechowywanie jest tym trwalsze, im lepiej nowy materiał został skojarzony z materiałem opanowanym wcześniej, im bogatsze były skojarzenia oraz im częściej jest powtarzany⁴.

Etapem zamykającym proces trwałego zapamiętywania jest przywołanie w razie potrzeby odpowiedniej jednostki leksykalnej. Jeśli słowo weszło do aktywnego użycia, to bez trudu przypomnimy je w odpowiednim momencie, uruchamiając jeden z kanałów skojarzeniowych.

Większość psycholingwistów jest zgodna, że w zapamiętywaniu obcojęzycznej leksyki szczególną rolę pełni pamięć semantyczna. Z. Włodarski ujmuje pa-

² Z. Włodarski Z., *Z tajemnic ludzkiej pamięci*, Warszawa: WSiP 1990, s. 159.

³ Tamże, s. 228.

⁴ H. Komorowska, *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa: WSiP 1999, s. 125.

mięć semantyczną jako rozległą sieć pojęć powiązanych ze sobą na zasadzie znaczeniowych asocjacji. O wzajemnym układzie pojęć w sieci decyduje siła związków skojarzeniowych, istniejących między nimi. Im są one silniejsze, tym bliżej siebie znajdują się powiązane nimi pojęcia. Znaczenie pojęć wyznaczone jest ich związkami z innymi pojęciami, podobnie jak wyrazy w słowniku zyskują znaczenie dzięki powiązaniom z innymi wyrazami. Integracja każdej jednostki leksykalnej ze strukturą semantyczną jest najważniejszym aspektem wiedzy leksykalnej. Badania J. Arabskiego potwierdziły, że znajomość słowa składa się z rozumienia jego znaczenia oraz przyswojenia całej jego struktury skojarzeniowej, tj. postrzegania go jako elementu wchodzącego w skład tej struktury⁵.

Implikacje glottodydaktyczne, wynikające z psycholingwistycznych prawidłowości zapamiętywania materiału leksykalnego, dotyczą wykorzystania asocjacji w nauczaniu leksyki jako procedury ułatwiającej i przyspieszającej ten proces. Warunkiem powodzenia w nauce słownictwa jest zapewnienie w ćwiczeniach leksykalnych wielu różnorodnych skojarzeń celem połączenia każdej jednostki leksykalnej całą siecią powiązań asocjacyjnych ze strukturą semantyczną. Dlatego techniki utrwalające leksykę powinny uwzględniać skojarzenia fonologiczne, graficzne, wizualne, tematyczne i gramatyczne. Im więcej skojarzeń, tym szybciej jest zapamiętywany materiał leksykalny. Co się tyczy skojarzeń intralingwalnych i interlingwalnych, to trudno jednoznacznie określić, który rodzaj asocjacji przynosi lepsze rezultaty. Jest to uzależnione od indywidualnych preferencji osoby uczącej się, stosowanych strategii uczenia się i zaawansowania językowego⁶.

W procesie przyswajania obcojęzycznego słowa pierwszym kontaktem z nim jest kontakt z jego strukturą fonologiczną. Na zapamiętywanie i przywoływanie z pamięci mają wpływ takie elementy struktury fonologicznej wyrazu, jak: pierwszy fonem (głoska, litera), miejsce akcentu, liczba sylab (długość wyrazu) i końcówka wyrazu. Przypominanie następuje poprzez jeden lub więcej elementów struktury fonologicznej lub graficznej⁷.

⁵ W ł o d a r s k i, dz. cyt., s. 115.

⁶ J. A r a b s k i, *Skojarzenia swobodne w języku angielskim u studentów anglistyki*, w: *Metody glottodydaktyki*, red. J. Arabski, Katowice: Wydawnictwo UŚ 1988, s. 9.

⁷ J. A r a b s k i, *Pamięć w przyswajaniu słownictwa obcojęzycznego*, w: *Podejście kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce*, red. F. Grucza, M. Dakowska, Warszawa: Wydawnictwo UW 1997, s. 113.

Techniki uwzględniające skojarzenia fonologiczne (bądź graficzne) stosowane w pierwszym etapie nauczania leksyki, tj. przy prezentacji i semantyzacji nowego materiału leksykalnego, odwołują się do wskazanych elementów struktury fonologicznej lub graficznej. Wytworzone skojarzenia wiążą nowe słowo ze słowem już utrwalonym poprzez podobieństwo brzmienia lub zapisu.

Techniką opierającą się na zbieżności zapisu jest tzw. technika imienia. Polega ona na skojarzeniu nowego wyrazu z imieniem zaczynającym się na tę samą literę i zapisie, eksponującym jednakowy znak graficzny na początku wyrazów. Tą techniką wspomaga się utrwalać czasowników, wskazując na czynności wykonywane przez nosicieli imion oraz przymiotników, nazywając cechy osób, np. *Света советуется, Дима думает, талантливая Татьяна, любезная Люба.*

Dla większości uczących się skuteczną może okazać się technika wykorzystująca podobieństwo fonologiczne interlingwalne, tzw. technika słów-kluczy, która została opracowana przez psychologów R. Atkinsona i M. Raugha. Była ona była szczególnie popularna w USA i Kanadzie, gdzie stosowano ją w nauce języka rosyjskiego i języka hiszpańskiego. Słowo-klucz to słowo w języku ojczystym, które brzmieniem przypomina słowo lub jego część w języku obcym. Poza bliskością fonetyczną słowa te nie mają nic wspólnego. Następnie słowo-klucz należy połączyć z ekwiwalentem słowa obcojęzycznego w języku ojczystym. Trudność w tej technice stanowi znalezienie słowa-klucza w języku ojczystym. Dlatego sugeruje się wykorzystanie słów-kluczy z języków obcych, których struktury zostały zinternalizowane i bez trudu są przywoływane z pamięci przez osobę uczącą się, a oprócz tego wywołują asocjacje z nowo poznany słowem. Początkowo słowa-klucze może podawać nauczyciel. Później dobierają je sami uczący się, wykorzystując indywidualny zasób doświadczeń i wiedzy. Jako przykład tej techniki z zastosowaniem języka polskiego w czasie utrwalania leksyki z języka rosyjskiego mogą posłużyć następujące połączenia: *направление – na prawo kierunek, ерунда – runda bredni, вздор – wzór absurdu.*

Asocjacje semantyczne realizują się w technice przeformułowań, polegającej na skojarzeniu nowego wyrazu z wyrazami bliskoznacznymi, które funkcjonują trwale w strukturze poznawczej ucznia, np. *исчезать – пропадать, теряться, скрываться; мощный – сильный, большой, могучий; грустный – печальный, невесёлый, унылый.*

Organizowanie materiału leksykalnego na etapie zapamiętywania jest zabiegiem sprzyjającym lepszej konsolidacji leksyki, niezbędnym w przypadku ko-

nieczności przyswojenia dużej ilości jednostek leksykalnych, znacznie przekraczających pojemność pamięci krótkotrwałej (pojemność pamięci krótkotrwałej wynosi + -7 jednostek leksykalnych). Jednostki leksykalne można wtedy grupować lub organizować w szereg. Zarówno grupowanie, jak i szeregowanie pozwala zmniejszyć liczbę jednostek do zapamiętania. Grupowanie sprowadza się do łączenia wyrazów w sensowne pary, co pozwala zmniejszyć ilość elementów o połowę. Załóżmy, że zapamiętaniu podlegają wyrazy: *пенсионер, оранжевый, юноша, крыжовник, шкаф, серый, коньки, книга, почтальон, газета, тюльпан, велосипед*. Łącząc wyrazy w parę, np. *почтальон – газета, оранжевый – тюльпан, коньки – юноша, пенсионер – крыжовник, серый – велосипед, книга – шкаф*, redukujemy liczbę elementów z 12 do 6. Listy wyrazów można też uporządkować według przynależności do pewnych kategorii, np. przedmioty: *книга, коньки, газета, велосипед, шкаф*; rośliny: *тюльпан, крыжовник*; osoby: *почтальон, пенсионер, юноша*; kolory: *оранжевый, серый*, uzyskując 4 jednostki do zapamiętania.

Poza grupowaniem można wiązać jednostki w szereg⁸. Przy szeregowaniu z pojedynczych elementów tworzy się struktura, w której elementy szeregowane układają się w porządku następujących po sobie w czasie wydarzeń lub będące ciągiem przyczynowo-skutkowym, np. *ребёнок – мальчик – юноша – мужчина – старичок; позавчера – вчера – сегодня – завтра – послезавтра*.

Jedną z wartościowszych technik utrwalania nowej leksyki jest kontekst. Na znaczenie kontekstu w zapamiętywaniu materiału leksykalnego po raz pierwszy zwrócili uwagę teoretycy podejścia kognitywnego, konstatując, że słowa są o wiele łatwiej postrzegane i zapamiętywane w kontekście zdaniowym⁹.

Dodanie struktury zdaniowej do jednostki leksykalnej nie zajmuje więcej miejsca w magazynie pamięciowym, ale optymalnie organizuje strukturę poznawczą uczącego się. Pożądane jest, aby kontekst zdaniowy układał sam uczący się, odnosząc treść do bliskich osób, sytuacji i wydarzeń, które znajdują się w aktualnym psychologicznym polu widzenia. W ten sposób nowa jednostka leksykalna zostaje włączona do struktury umysłowej podmiotu uczącego się.

Oprócz zabiegów dydaktycznych ukierunkowanych na utrwalenie nowego słownictwa konieczne jest stałe przypominanie wcześniej przyswojonego materiału, gdyż proces zapominania trwa nieustannie. Na etapie przypominania lek-

⁸ Włodarski, dz. cyt., s. 228.

⁹ W. Marton, *Dydaktyka języka obcego w szkole średniej jako maksymalizacja uczenia się ze zrozumieniem*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza 1974, s. 117.

syki już wcześniej wprowadzonej i utrwalonej stosuje się techniki skojarzeń swobodnych, które pozwalają w krótkim czasie przywołać z pamięci długotrwałej i odpowiednio zorganizować materiał leksykalny wokół słowa – osi skojarzeń. Są to skojarzenia semantyczne porządkujące i utrwalające pola semantyczne w magazynie pamięciowym.

Na semantycznych intralingwalnych powiązaniach opiera się też technika „profil wyrazu”, odwołująca się do wyobraźni i skojarzeń, jakie wywołują trzy podane wyrazy (mogą to być czasowniki, przymiotniki lub rzeczowniki), np. *жёлтый, круглый, кислый (лимон, витамин); большой, тяжёлый, чёрный (танк, облако, свитер и др.); плавать, купаться, загорать (лето, каникулы, отдых и др.)*

Mapy myśli, zwane też mapami skojarzeniowymi, propagowane szeroko w metodach przyspieszonego uczenia, znajdują zastosowanie w integrowaniu materiału leksykalnego, optymalnie organizując i porządkując zasoby leksykalne podmiotu uczącego się i dostosowując sposób uporządkowania do sposobu przechowywania leksyki w pamięci. Twórca map myśli, T. Buzan, postuluje nowy sposób notowania informacji, znacznie odbiegający od tradycyjnego liniowego zapisu. Zdaniem Buzana informacje są przechowywane w mózgu nie liniowo, lecz w rozgałęzionych na wiele sposobów komórkach nerwowych. Aby szybciej zapamiętać informacje (również słowa obcojęzyczne), należy zapis graficzny upodobnić do sposobu przechowywania informacji w mózgu, wykorzystując skojarzenia i schematy¹⁰. Sporządzając mapę myśli, pośrodku kartki papieru zapisujemy słowo-klucz lub jego symbol, wokół którego zgromadzimy leksykę będącą skojarzeniem z hasłem głównym. Od pojęcia głównego odprowadza się linie, na których notuje się kolejne słowa bezpośrednio kojarzące się ze słowem głównym. Słowa pokrewne o podobnym znaczeniu są umieszczane na tej samej linii jako boczne wypustki. Umieszczenie jednego słowa na linii daje możliwość połączenia go asocjacjami z innymi. Dla zapisu poszczególnych ciągów skojarzeniowych stosujemy różne kolory. Po wypisaniu wszystkich skojarzeń w postaci oddzielnych zagadnień oddzielamy je kolorową linią. Stosujemy też schematyczne rysunki uzupełniające znaczenie zapisywanych słów. W ten sposób dla każdego kręgu tematycznego można zbudować mapę skojarzeniową, która oddziałuje na odbiorcę również poprzez barwę, symbole, schematy, angażując procesy myślowe prawej półkuli mózgowej.

¹⁰ G. Dryden, J. Vos, *Rewolucja w uczeniu*, Poznań: Wydawnictwo Moderski i S-ka 2000, s. 165.

Głównym celem zabiegów dydaktycznych nauczyciela w procesie nauczania słownictwa obcojęzycznego jest zintegrowanie każdej jednostki leksykalnej siecią powiązań asocjacyjnych z innymi jednostkami, wcześniej przyswojonymi, przy czym trwałość zapamiętania zależy od ilości wytworzonych dróg asocjacyjnych. Zastosowanie skojarzeń sprzyja nie tylko szybkości i trwałości zapamiętania, lecz także łatwości przywołania z magazynu pamięciowego w czasie komunikacji. Przystawiany materiał powinien tworzyć uporządkowaną, wewnętrznie spójną strukturę lub zajmować odpowiednie miejsce w ukształtowanej wcześniej strukturze semantycznej. Można uznać, że dane słowo zostało zinternalizowane w strukturze poznawczej wtedy, gdy uczący się rozpoznaje je w formie graficznej i fonicznej, automatycznie przywołuje je z pamięci, potrafi je wypowiedzieć, zapisać i użyć we właściwej formie gramatycznej.

BIBLIOGRAFIA

- Arabski J.: Skojarzenia swobodne w języku angielskim u studentów anglistyki, w: *Metody glottodydaktyki*, red. J. Arabski, Katowice: Uniwersytet Śląski 1988.
- Arabski J.: Pamięć w przyswajaniu słownictwa obcojęzycznego, w: *Podejście kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce*, red. F. Grucza, M. Dakowska, Warszawa: Wydawnictwo UW 1997.
- Buzan T.: *Pamięć na zawołanie*, Łódź: Wydawnictwo „Ravi” 1997.
- Dryden G., Vos J.: *Rewolucja w uczeniu*, Poznań: Wydawnictwo Moderski i S-ka 2000.
- Komorowska H.: *Ćwiczenia komunikacyjne w nauce języka obcego*, Warszawa: WSiP 1988.
- Komorowska H.: *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa: WSiP 1999.
- Kubiak B.: Wykorzystanie środków mnemotechnicznych w nauce języków obcych, „*Języki obce w szkole*” 1999, nr 4.
- Marton W.: *Dydaktyka języka obcego w szkole średniej jako maksymalizacja uczenia się ze zrozumieniem*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza 1974.
- Sylwestrowicz J.: *Lekcja języka obcego*, Warszawa: WSiP 1979.
- Włodarski Z.: *Z tajemnic ludzkiej pamięci*, Warszawa: WSiP 1990.

ОБ АССОЦИАТИВНЫХ МЕТОДАХ В ОБУЧЕНИИ ЛЕКСИКЕ

Резюме

В настоящей статье рассматривается проблема интенсификации процесса обучения лексике с использованием приёмов ассоциативного запоминания иноязычных слов (в том числе и русских). Вначале представлена психолингвистическая характеристика процесса

запоминания иноязычной лексики с учётом семантической памяти как основополагающего фактора прочного закрепления лексических единиц. Затем приводятся примеры приёмов и методов обучения лексике с применением фонологических, графических, семантических и свободных ассоциаций.

Słowa kluczowe: pamięć, pamięć semantyczna, nauczanie polisensoryczne, struktura, zapamiętywanie, struktura fonologiczna, utwalenie.

Ключевые слова: память, семантическая память, полисенсорное обучение, структура, запоминание, фонологическая структура, закрепление.

Key words: memory, semantic memory, polisensory teaching, structure, remembering, phonological structure, strengthening.